

УДК 72/01: 728.6 (477)

Романа **Кюнцлі**

канд. філологічних наук, доцент
Львівського національного
аграрного університету

Деградація архітектурного середовища сільських громадських центрів др. пол. ХХ століття як крах комуністичних експериментів перебудови українського села

Анотація. У статті проаналізовано проблему деградації архітектурного середовища громадських центрів сільських поселень, збудованих у радянський період, показано неможливість механічного перенесення місто-будівних прийомів з міста на село. Збудовані в період волюнтаристичних ідей побудови сільських поселень міського типу на противагу традиційно-еволюціоністичному їх розвитку, сільські громадські центри в своєму занепаді відображають крах комуністичних експериментів перебудови українського села. Сучасний стан розвитку села характерний переходом до нових форм власності та систем господарювання, які відмінні від радянських та які неминуче вплинуть на всі елементи архітектурно-просторової організації сільських поселень, зокрема на громадський центр.

Ключові слова: українське село, архітектурне середовище, громадський центр.

Постановка проблеми. У радянській період розвиток українського села характеризується численними експериментами, один з яких — реформування архітектурно-планувальної структури: ущільнення забудов, будівництво громадських центрів. Перебудова села відбувалась на базі теорії відповідності системи розселення крупному соціалістичному виробництву. Це вимагало будівництва великих агропромислових підприємств та відповідно до них сільських поселень з розвинутими громадськими центрами. Будівництво багатофункціональних сільських громадських центрів мало забезпечити одну з умов побудови

соціалістичного суспільства — ліквідацію культурно-побутових відмінностей між містом і селом. Внесення дисгармонії необгрунтовано великими об'ємами в архітектурне середовище села, занедбаний стан більшості досліджуваних громадських центрів (див. іл. 1-5), неспроможність сільських громад їх утримувати — підтвердження помилковості теорії перебудови села на основі міських містобудівних принципів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження українського села займалися у різні часи Х. Вовк, А. Данилюк, В. Самойлович, С. Макарчук та ін. Проблеми архітектурно-планувальної реконструкції, покращення і підвищення естетичної виразності сільських поселень та їх структурних елементів висвітлювали у своїх роботах І. Віншу, Г. Лоїк, В. Ніколаєнко, Ю. Соломін, С. Соколов, А. Степанюк.

Проведення даного дослідження обумовлюється потребою вивчення об'ємно-просторових змін, які проходять в архітектурному середовищі сільських поселень, зокрема їх центрів.

Постановка завдання. Деградація архітектурного середовища сільських громадських центрів радянського періоду свідчить про неспроможність розвитку села за штучними сценаріями. Спроба радянської влади прирівняти село до міста шляхом перенесення міських форм в організацію простору села — зазнала краху. Село як гармонійний містобудівний витвір у природному середовищі має свій еволюційний шлях і втручання в нього загрожує непередбачуваними наслідками. Повернутись до архітектурно-просторових методів, які характерні для традиційного українського села, — шлях до відновлення деградованого та створення гармонійного архітектурного середовища культурно-мистецького простору сучасного європейського села.

Виклад основного матеріалу. Пострадянська Україна прийняла архітектурно-планувальну структуру сільських поселень, їх існуючі містобудівні об'єкти зі всіма старими здобутками і втратами. Сучасний розвиток українського села відбувається у нових соціально-економічних умовах на існуючій матеріальній базі, яка залишена нам у спадок радянським режимом. А цей спадок характеризується: у сфері виробництва — зруйнованими фермами колективних господарств; у житловому будівництві — масивними незавершеними житловими коробками у кварталах без належної інженерної інфраструктури; у соціально-культурному і побутово-

му обслуговуванні — економічно необґрунтованими великогабаритними будівлями громадських центрів, що піддаються руйнації, змінюючи архітектурне середовище села не в кращу сторону.

Для дослідження сучасного стану сільських поселень, зокрема, їх центральної частини — громадського центру, визначення причини деградації його архітектурного середовища автором було вибрано сім об'єктів у трьох планувальних районах Львівської обл.: у Північно-східному — громадські центри сіл Великосілки та Неслухів Кам'янка-Буського району, громадський центр села Задвір'є Буського району; Центральному — громадський центр села Борщовичі Пустомитівського району, громадський центр села Керниця Городоцького району; Карпатському — громадські центри сіл Лисятичі та П'ятничани Стрийського району. Вибрані об'єкти дослідження дали можливість охопити Львівську обл. в її територіальних межах та природно-кліматичних регіонах. Громадські центри сіл Великосілки та П'ятничани збудовані у так зв. експериментально-показових селах радянського періоду, громадський центр села Задвір'є — кращий проект Радянського Союзу за 1990 р., с. Керниця — один із останніх проектів кооперованих громадських центрів України (1991-й р.). Для кращого розуміння причини деградації архітектурного середовища громадських центрів сільських поселень радянського періоду необхідно згадати, у яких соціально-економічних умовах вони були збудовані та з якою ціллю. Період розвинутого соціалізму характеризується широкомасштабним будівництвом у селах. Перед партійними функціонерами, керівництвом сільських районів, архітекторами було завдання ліквідувати культурно-побутові відмінності між містом і селом, без чого не можливо було б побудувати нове суспільство комуністичного зразку. Виконання цієї задачі вбачали через укрупнення і виробництва, і сільських поселень, при цьому при перебудові села застосовували містобудівні принципи.

«Перебудова сіл у соціалістичних країнах базувалась на теорії відповідності системи розселення крупному соціалістичному виробництву. Дрібноселищна система розселення, породжена дрібнотоварним індивідуальним господарством, суперечила соціалістичному виробництву, перешкоджала створенню великих сільськогосподарських комплексів, раціональному використанню трудових ресурсів у сільській місцевості, ліквідації культурно-побутових відмінностей між містом і селом» [1].

У рішеннях 23-го і 24-го з'їздів КПРС, Березневого з'їзду (1965 р.) пленуму ЦК КПРС, в постановвах ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про впорядкування будівництва на селі» (1969 р.) розроблена програма з перебудови сільських територій, підготовлено організаційні та матеріально-технічні заходи, що дозволили практично вирішувати зазначені проблеми в широких масштабах [2].

Відповідно до таких постанов село мало шанси на розвиток і функціонування тоді, якщо воно було центральною садибою колгоспу чи радгоспу, всі інші села були приречені на вимирання, як неперспективні. Руйнування просторово-планувальної структури села, його архітектурно-художнього середовища, що пройшли довгу еволюцію становлення, було здійснено за кілька десятків років. «Планувальна організація піддавалась нищівній перебудові, підхід був суто формальним, тому в конфігурації сіл за основу покладені формальні геометричні форми. Такі рішення не властиві галицьким поселенням, як і не притаманне розташування всіх громадських споруд на центральній площі села» [3].

Громадський центр як символ села жителів нової генерації — радянської людини, стає місцем концентрації об'єктів адміністративного, культурно-просвітницького спрямування. Будівлі сільської ради з клубом витісняють церкву і стають одним з найбільш важливих структурних елементів села, визначають ідейну та художньо-образну характеристику всього населеного пункту, що підтверджує зростання ідеологічного тиску на українського селянина, утвердження комуністичних догм, заміну домінуючої моралі християнства на моральний нігілізм.

Зі зміною соціально-економічних умов у селі, з розвалом колгоспно-радгоспного устрою, зникли підприємства, які фінансували більшість установ громадських центрів. Сільським громадам такі будівлі як спортзал, басейн, комбінат побутового обслуговування, великі торгові зали та ресторани стали економічно не вигідними та нерентабельними через відсутність коштів і брак відвідувачів. Почали занепадати комплекси будівель громадських центрів села, які були необґрунтовано великих об'ємів і в просторовому, і в планувальному відношенні. Своїм виглядом вони створювали дисгармонію у навколишньому середовищі, підкреслювали деградацію архітектурного простору громадського центру.

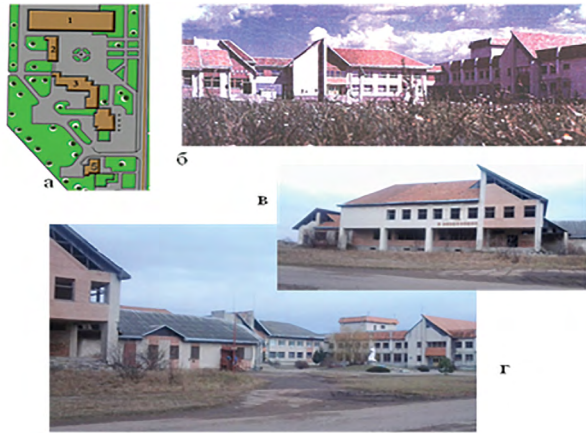
Громадський центр с. Великосілки Кам'янка-Бузького р-ну збудований в експериментально-показовому селі згідно класифіка-

ції радянського періоду (іл. 1). Центральна частина села у вигляді скверу з помпезними будівлями, які розташовані по периметру, є не пропорційною до оточуючого середовища села. За проектом громадського центру церкву не включають у загальне композиційне вирішення, будівлі споруджують повернутими «спиною» до храму. Лесть помітні через густі насадження обриси церкви дуже часто візуально перебиває пам'ятник радянському солдатові. Більшість будівель громадського центру, так як і благоустрій території перебувають у занедбаному стані. Загальне враження від споглядання комплексу громадського центру — деградує архітектурне середовище, дисгармонійне сільському оточенню.

Іл. 1 Громадський центр с. Великосілки Кам'яно-Бузького р-ну Львівської обл.:
а – будівля магазину; б – школа із спортивним залом; в – палац культури

Громадський центр с. Задвір'є Бузького р-ну, один із кращих проєктів Радянського Союзу за 1990 р., визнаний Спілкою архітекторів СРСР. Проєктом передбачено в єдиному комплексі будівель об'єднати всі необхідні підприємства і установи життєдіяльності села (іл. 2). Основна помилка проєкту, яка зі зміною соціально-економічних умов виявилась фатальною для нормального функціонування громадського центру, — дублювання однакових за використанням приміщень у різних установах (глядацький зал у клубі, зал урочистих подій, зал засідань в адміністративному будинку), що призвело до завищених об'ємів та проблем у фінансуванні експлуатації комплексу.

Іл. 2. Громадський центр с. Задвір'є Буського р-ну Львівської обл.:
а – генплан громадського центру (проект): 1 – будинок культури;
2 – адмінбудинок; 3 – торгово-ресторанний комплекс; б – загальний вигляд
громадського центру (1990-ті рр.); в – торгово-ресторанний комплекс (сучасний
стан); г – загальний вигляд громадського центру (сучасний стан)

Деградація архітектурного середовища об'єктів соціалістичної ідеології радянського періоду прослідковується у будівлі будинку культури громадського центру с. Неслухів Кам'янка-Буського р-ну: занедбана вхідна частина, відсутній благоустрій території, зруйнований фасад (іл. 3).

Іл. 3. Громадський центр с. Неслухів Кам'янка-Буського р-ну Львівської обл.:
а – вхідна частина будинку культури; б – будинок культури;
в – загальний вигляд громадського центру

Громадський центр с. Керниця Городоцького р-ну — один з останніх проектів кооперованих соціально-культурних центрів, що був запроєктований у радянській Україні та який з розпадом СРСР до кінця не був реалізований. Проектом передбачалась замкнута площа з центральною будівлею адміністративний будинку (сільська рада) (іл. 4). Торгово-побутовий комплекс громадського центру, який був завершений, але не переданий на баланс через розвал колгоспну, був зруйнований. Завершена будівля (накрита дахом, встановлені вікна, двері) за кілька років була розграбована місцевим населенням і сьогодні вона уже не підлягає відновленню. Сучасний громадський центр села це великі недоглянуті площі, чагарники, вирвані вікна, які свідчать про той факт, що будівлі радянського періоду є чужими для селян. Чужими з двох причин: це є спогад про радянську владу, де люди працювали у колгоспах за трудовні чи мізерну оплату праці. І друга причина: кожна громадську споруду селяни віками будували і утримували самі. Вони берегли її, бо це була їхня власність. З приходом радянської влади, колективізацією (конфіскацією майна і землі), утворенням колгоспів — все стало «нічиїм».

Іл. 4. Громадський центр с. Керниця Городоцького р-ну Львівської обл.:
а – генплан громадського центру (проект): 1 – будинок культури; 2 – школа;
3 – адмінбудинок; 4 – торгово-побутовий комплекс; 5 – фельдшерсько-акушерський пункт; б – загальний вигляд торгово-побутового комплексу (проект);
в – загальний вигляд торгово-побутового комплексу (сучасний стан)

Громадський центр села. Лисятичі Стрийського р-ну (іл. 5) характерний у планувальному відношенні дисперсним розташуванням об'єктів на території села. Через те, що занедбані об'єкти розташовані далеко від функціонуючих і не створюють єдиний комплекс, у селі не порушена гармонія архітектурного середовища. Такі особливості громадського центру, як невеликі за об'ємом будівлі та їх розосередженість, дали змогу селянам вибрати пріоритетні установи й експлуатувати їх. Позитивним є те, що в селі відроджується будівництво об'єктів торгівлі, бізнесу: млин, магазини, кафе; відновлені храмові будівлі, які за радянської влади були закритими.

Іл. 5. Громадський центр с. Лисятичі Стрийського р-ну Львівської обл.:
а – сільська рада; б – народний дім; в – дитячий садок.

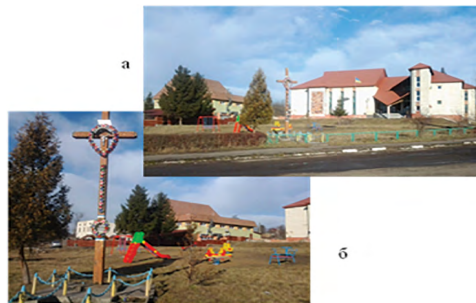
Громадський центр с. П'ятничани Стрийського р-ну збудований в експериментально-показовому селі, згідно класифікації радянського періоду, і представляє собою багатофункціональну споруду (іл.6). Через те, що с. П'ятничани вигідно розташоване відносно дорожньо-транспортної інфраструктури (біля траси Львів-Стрий), на його території інтенсивно ведеться житлове будівництво, що позитивно впливає на демографічний склад населення. Цей фактор, та завдяки креативності сільського керівництва, яке в одній будівлі центру розмістило різні за функціональним призначенням установи і підприємства: школу, садочок, клуб, продуктовий магазин та кафе, дало можливість громаді утримувати громадський центр у доброму стані.

Іл. 6. Громадський центр с. П'ятничани Стрийського р-ну Львівської обл.:
а – загальний вигляд; б – школа, на передньому плані пам'ятник Т. Шевченку;
в – дитячий садок з магазином

Село Борщовичі Пустомитівського р-ну розташоване між Гологорами і Розточчям. Громадський центр відносно невеликих розмірів, розташований на схилі пагорба над озером, що створює гармонійно завершений архітектурний комплекс на фоні мальовничого природного пейзажу (іл. 7). Наявність дорожньо-транспортної інфраструктури (село розташоване в 20-и кілометровій зоні впливу м. Львова), компактність основної будівлі громадського центру та раціональне використання її різними установами: школа, дитячий садочок, сільська рада, будинок Просвіти дали можливість підтримувати його у належному стані. Транспортна доступність та мальовничість території дозволили залучити інвесторів до будівництва кафе-бару з відпочинковою зоною, які в комплексі з будівлею громадського центру та впорядкованою територією, дитячим майданчиком, сакральною зоною створюють гармонійне архітектурне середовище, яке є окрасою села.

Іл. 7. Громадський центр с. Борщовичі Пустомитівського р-ну, Львівської обл.:
а – загальний вигляд; б – дитячий майданчик дитячого садка,
на передньому плані фігура (хрест)

Висновки. Деградація архітектурного середовища громадських центрів сільських поселень, які збудовані у др. пол. ХХ ст., — це крах експериментів з перебудови українського села, ідеї ліквідації культурно-побутових відмінностей між містом і селом, шляхом механічного перенесення містобудівних прийомів на село. Штучне втручання в еволюційний розвиток архітектурно-планувальної організації українського села призвело до негативних явищ у всіх його структурних елементах – виробничій, житловій зонах, громадському центрі. Це відобразилось у непомірному укрупненні виробництва, необґрунтованому ущільненні житлової забудови, недоцільній гігантomanії та концентрації громадських центрів.

Порушення традицій об'ємно-планувальних вирішень українського села призвели до негативного ставлення селянина до об'єктів, які є символами комуністичного режиму. Громадські центри, які своєю архітектурою стверджують ідеали колективної власності, у своїй основі не відповідають характеру українського селянина — дрібного власника. Нефункціонуючі будівлі досліджуваних громадських центрів піддалися мародерству та фізичному знищенню.

Сьогодні великі комплекси громадських центрів потребують значних капіталовкладень для збереження їх функціонування. Недостатня кількість трудових ресурсів, підприємств і установ, економічний та демографічний стан сільських громад призводить до руйнування містобудівної інфраструктури громадських центрів та їх архітектурного середовища.

Досвід показав, що сільські громади здатні підтримувати життєздатність громадських центрів за таких умов: належна дорожня інфраструктура, забезпеченість інженерними мережами, невеликі за об'ємом громадські центри, багатофункціональне використання їх будівель і приміщень (іл. 4).

Для відновлення деградованих територій села необхідно при реконструкції громадських центрів провести їх функціональну переорієнтацію, при цьому необхідно зберегти рівновагу старої забудови, яка історично склалася та нових громадських і житлових будівель, природних і штучно створюваних елементів ландшафту. Така рівновага необхідна, бо за своєю суттю українське село тісно пов'язане з навколишнім природним середовищем, історично-традиційною забудовою.

1. Степанюк А. Архітектурно-планувальна реконструкція центральних сіл первинної системи розселення / А.Степанюк. — Львів : НВФ «Українські технології», 2012. — С. 49.
2. Рязанов. В.С. Планировка сельских населённых мест. [Электронный ресурс] / Booksite. — Режим доступа: <http://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/089/598.htm>
3. Степанюк А. Архітектурно-планувальна реконструкція центральних сіл первинної системи розселення / А.Степанюк. — Львів : НВФ «Українські технології», 2012. — С. 38.

ANNOTATION

Romana Kiuntzli. Degradation of architectural environment in rural community centres at the end of XX century as the collapse of the communist experiment in the restructuring of Ukrainian village. Degradation of architectural environment of community centers in rural settlements, built during the Soviet period, has shown the impossibility of transferring the town building techniques of urban city to the countryside. Urban villages built during the times of voluntaristic ideas as opposed to their traditional evolutionary development, reflects the collapse of the communist experiment in restructuring of the Ukrainian village. The current state of rural development characterized by the transition to new ownership and management systems that are different from the Soviet and will inevitably affect all elements of architectural and spatial organization of rural settlements, particularly in the community center.

Keywords: Ukrainian village architectural environment, community center, church architecture.

АННОТАЦИЯ

Романа Кюнцли. Деградация архитектурной среды сельских общественных центров второй половины XX века как крах коммунистического эксперимента перестройки украинского села. Деградация архитектурной среды общественных центров сельских поселений, построенных в советский период, показала невозможность механического переноса градостроительных приемов города в деревню. Созданные в период волюнтаристских идей построения сельских поселений городского типа в противовес традиционно-эволюционному их развитию, сельские общественные центры в своем упадке отражают крах коммунистических экспериментов перестройки украинского

села. Современное состояние развития села характерно переходом к новым формам собственности и систем хозяйствования, которые отличаются от советских и которые неизбежно повлияют на все элементы архитектурно-пространственной организации сельских поселений, в том числе на общественный центр.

Ключевые слова: украинское село, архитектурная среда, общественный центр.